

mâisi başka bestekârlara, bazılarının ise tamamı aynı bestekâra ait olan âyîn-i şerifler, bestecilik tekniği açısından üç grupta toplanabilir. a) Baştan sona aynı makamda bestelenmiş olanlar (Abdürrahim Künhî Dede'nin hicaz âyini gibi); b) Değişik makamlarda dolaşip başladığı makamda bitenler (İsmâil Dede'nin ferahfezâ âyini gibi); c) Başladığından değişik bir âyinin bölümleriyle sona erenler (İsmâil Dede'nin sabâ-bûselik âyini gibi).

Âyîn-i şerifi icra etmekle vazifeli topluluğa **mutrip** adı verilir. Bu heyette âyin okuyanlara **âyinhan** denilir ve bunları kudümzenbaşı yönetir. Neyzenbaşının idaresindeki saz heyetinde ise öncelikle ney, kudüm, rebap ve halîle gibi sazlar yer alır. Ancak günümüzde mutrip heyetine hemen bütün yaylı ve mızraplı sazlar katılmaktadır.

Bestesi kaybolmuş olanların dışında notaları zamanımıza kadar ulaşabilmiş âyinlerin en eskileri, "âyîn-i kadîm" veya "beste-i kadîm" adıyla anılan ve XV. veya XVI. yüzyıla ait bestekârları bilinmeyen düğâh, hüseyinî ve pençgâh makamlarındaki üç âyindir. Bunları, bestekârı bilinen ilk eser olan Edirneli Küçek Derviş Mustafa Dede'nin (ö. 1684) bayatî âyini takip eder. Daha sonraları ise XVIII. yüzyılda bestelenmiş on iki, XIX. yüzyılda bestelenmiş kırk üç ve XX. yüzyılda bestelenmiş altmış yedi âyin ile elde notası bulunan eserlerin sayısı 126'ya ulaşmıştır. Bu bakımdan S. N. Ergun'un *Antoloji*'de (s. 724-725) verdiği altmış altı âyinsel listeye XIX. yüzyılda Hacı Fâik Bey'in yegâh, XX. yüzyılda Refik Fersan'ın rast ve selmek, H. Sadeddin Arel'in kırk yedi makamdan elli bir âyini, Kemal Batanay'ın nikriz, Sadettin Heper'in hisar-bûselik, Necdet Tanlak'ın neveser, Erol Sayan'ın evic, Cınuçen Tanrıkorur'un bayatî - araban, Zeki Atkoşar'ın acem-kürdî makamlarındaki âyinlerini de ilâve etmek gerekir. Bunların dışında başka âyinlerin de bestelenmiş olması mümkündür.

Yapılan iki ayrı nota neşriyatıyla bu âyinlerden bir kısmı yayımlanmıştır. Ancak bu neşirlerde aynı âyinler arasındaki melodi farklılıkları dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki Rauf Yektâ, Suphi Ezgi, Ahmet Irsoy, Ali Rifat Çağatay ve Mesut Cemil'den meydana gelen bir tasnif heyeti tarafından tesbit edilen kırk bir eserdir (İstanbul 1934-1939). İkincisi ise Sadettin Heper'in tesbit ettiği kırk beş âyindir (Konya 1979).

BİBLİYOGRAFYA :

Türk Musikisi Klasiklerinden Mevlevî Âyinleri (İstanbul Konservatuvarı neşriyatı), İstanbul 1934-39, VI-XVIII; Ezgi, *Türk Musikisi*, III, 85-102; Ergun, *Antoloji*, I, 19, 41-43, 123-124; II, 405-407, 636-638, 724-725; Pakalın, I, 125-127; Muhiddin Celâl Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, İstanbul 1952, s. 182-201; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlevî Âdab ve Erkânı*, İstanbul 1963, s. 77-98; a.mlf., *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 367-389; Halil Can, "Mevlevî Âyini", *Hız. Mevlânâ ve Mevlevî Âyinleri*, İstanbul 1969, s. 17-27; Sadettin Heper, *Mevlevî Âyinleri*, Konya 1974; Karadeniz, *Türk Musikisi*, s. 170, 719-727; Rauf Yektâ, "La Musique Turque", *EMDC*, V, 3040, 3048; Efdalüddin, "Âyîn-i Şerif", *İTA*, I, 675-679; Mahmut Ragıp Mihalgazi, "Âyîn (Müsi-ki)", a.e., I, 682-683.

CİNUÇEN TANRIKORUR

ÂYİN-i CEM

(bk. BEZM-i CEM).

ÂYİNE

(bk. AYNÂ).

ÂYİNE-i İSKENDER

İskender'e ait olduğu rivayet edilen efsanevî ayna.

"Âyîne-i âlemlümâ" veya "âyîne-i gî-tînümâ" (cihanı gösteren ayna) adıyla da bilinen bu ayna hakkında çoğu efsane niteliğinde çeşitli rivayetler mevcuttur. Bunlardan birine göre, İskender'in (ö. m.ö. 323) İskenderiye şehrini kurduğu sırada orada bulunan hakîmlerden Belinus, Hermis ve Valines bir ayna yaptırarak yüksek bir yere koydurmuşlar. İskenderiye'ye gelmekte olan gemiler daha bir aylık yolda iken bu aynadan görülür, eğer düşman gemisi iseler güneş ışığı yansıtılarak yakılabilirmiş.

İskender tarafından, hocası Aristo'nun yaptığı plana göre İskenderiye şehrinde inşa edildiği de söylenen bu aynanın bir gece bekçiler uyurken çalınip denize atıldığı yine efsaneler arasındadır. Bazı kaynaklarda âyîne-i İskender'in Hint Hükümdarı Kayd tarafından İskender'e hediye edilen dört değerli eşyadan biri olduğu rivayeti de vardır. Bunun küre şeklinde mi (top ayna), yoksa düz mü olduğu tartışmalıdır. Efsaneye göre yalancılar âyîne-i İskender'e baktığı zaman görüntülerini yansıtmaz, İskender de bir kimse-nin yalan söyleyip söylemediğini böylece anlarmış.

Âyîne-i İskender, üç katlı ve yüksekliği 135 metreyi bulan İskenderiye (veya Pharos) Feneri'nin tepesinde bulunduğu rivayetinden dolayı, İskenderiye Feneri adıyla da anılmıştır. Mısır'da İskenderiye Limanı karşısındaki Pharos adası üzerinde yapılan bu anıt-fenerin geçen gemilere yol göstermesi, şehri ve limanı aydınlatması, tepesindeki âyîne-i İskender'in 40 mil uzaktan görünmesi gibi özellikleri, onun dünyanın yedi hârikasından biri sayılmasına sebep olmuştur. 650'ye (1252) kadar varlığını koruyan bu fener, yapıldığı çağda (m.ö. III. yüzyıl) teknik bakımdan çok ileri bir eser olarak kabul edilmiştir. Bu durum, aynaların bilinmeyen şeyleri öğrenmek için sihir yapmada ve büyücülükte kullanıldığı kanaatini yaygınlaştırmış ve bununla ilgili birçok efsanenin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bütün Doğu edebiyatlarında olduğu gibi Türk divan edebiyatında da İskender ve âyîne-i İskender efsanevî yönleriyle sık sık ele alınmıştır. Âyîne-i İskender tasavvufî bir terim olarak ise Allah'tan başka her şeyden arınmış ve yalnız hakikatlerin aksettiği "insân-ı kâmil" in gönlünü ifade etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hafız Divanı (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul 1985, s. 668; Ahmedî, *İskendernâme* (nşr. İsmail Ünver), Ankara 1983; Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 28; Ağâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevât*, Ankara 1965-68, I, 153 vd.; a.mlf., *Divan Edebiyatı*, s. 177; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 73; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, I, 105-106; "İskenderiye Feneri", *ML*, VI, 425; "Âyîne-i İskender", *TDEA*, I, 245; "İskenderiye Feneri", *ABR*, XII, 17.

İSKENDER PALA

ÂYİNE-i ZUREFÂ

(آيينه زرفا)

Karslızâde Cemâleddin Mehmed'in (ö. 1261/1845)

Osmanlı tarihçilerine dair eseri (bk. CEMÂLEDDİN MEHMED, Karslızâde).

ÂYİNHAN

(آيين خوان)

Mevlevî âyininin icrası sırasında âyîn-i şerif okuyanlara verilen ad.

"Âyîn okuyan" mânasında Farsça bir kelimedir. Mevleviyye tarikatının toplu zikri olan semâ sırasında âyîn-i şerif okuyanların her biri bu adla anılmaktadır.

Âyinhanlar, semâhânenin nisbeten yüksekçe bir yeri olan ve mutrip (veya mutriphâne) denilen yerde sazlarla beraber oturur ve âyin okurlar. Buna "mutribe çıkmak" da denir. Mevlevîlik dışındaki diğer tarikatlarda "zâkir", Arabistan'daki tekkelerde "münşid" adını alan âyinhanlara Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî zamanında "güyende" veya "kavvâl" denirdi. Semâ esnasında okunacak eserler, önce kudümzenbaşının idaresinde kudüm ve halîlenin de iştirakiyle âyinhanlar tarafından meşkedilir, iyice öğrenildikten sonra mukabele günü adı da verilen âyin günlerinde son olarak semâdan evvel neyzenlerin de katılımıyla genel prova mahiyetinde tekrar edilirdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Eflâkî, *Menâkıbü'l-'ârifîn* (nşr. Tahsin Yazıcı), Ankara 1976-80, I, 99, 173, 175, 182, 222; II, 588, 593, 794, 823; Pakalın, I, 125; Ezgi, *Türk Musikisi*, III, 85, 101-102; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 370, 464; Halil Can, "Mevlevî Âyini", *Hız. Mevlânâ ve Mevlevî Âyinleri*, İstanbul 1969, s. 21, 25; Efdalüddin, "Âyin-i Şerif", *İTA*, I, 675.

CİNUÇEN TANRIKORUR

ÂYİNNÂME

(آیین نامه)

Devlet ve toplum hayatında
örf ve âdetlerden kaynaklanan
merasim ve teşrifat kurallarıyla
her seviyedeki devlet adamının
uyması istenen kaideleri ihtiva eden
kitaplara verilen genel ad.

"Örf, âdet, kanun, merasim, usul ve kural" anlamındaki Farsça âyin ile "kitap" anlamındaki nâme kelimelerinden meydana gelen bu deyim Pehlevî dilinde even-nâmeg şeklinde yazılmakta ve "âdâb-ı muâşeret, kurallar kitabı" anlamında kullanılmaktaydı. Deyim, İslâmî devre Arap edebiyatına ve Yeni Farsça'ya âyinnâme olarak geçmiştir. Mes'ûdî *et-Tenbîh*'inde âyinnâme'den bahsederken Arapça karşılığının kitâbü'r-rûsûm olduğunu söyler. Sâsânîler devrinde daha çok âdâb-ı muâşeret, örf ve âdet, merasim, sanat, zenaat ve değişik bilimlerle ilgili metinler için kullanılmakla beraber aynı devrede mektup yazmanın, satranç, okçuluk ve çevgan oyununun kuralları, Zerdüştiliğin emirleri ve hatta bir hocanın öğrencisine nasihatları gibi farklı konuları ihtiva eden metinler için de kullanılır.

miştir. Aynı dönemde resmî devlet protokolü için de aynı tabir kullanılmaktaydı. İslâmî devre Arap edebiyatında nasihat-ül-mülûk ve İran edebiyatında siyâsetnâme türünün ortaya çıkmasına sebep olan hudaynâme ile, şehnâme türünün doğmasını sağlayan ve Sâsânî İmparatorluğu'ndaki 600 değişik resmî makam ve rütbeyi anlatan ve bir çeşit teşrifat kitabı mahiyetindeki gâhnâme de âyinnâmenin birer bölümüdür. Görüldüğü gibi İslâm öncesi İran kültüründe âyinnâme tabiri çok geniş bir sahayı ve çok değişik konuları ihtiva ediyordu.

İslâmî dönemde İbnü'l-Mukaffa' ve başkaları tarafından Arapça'ya tercüme edilen daha çok din dışı âyinnâme metinleri, gerek Arap gerekse İran edep* literatüründe büyük ilgi uyandırdı. Mes'ûdî *et-Tenbîh*'inde âyinnâmelerin Pehlevîce asıllarının binlerce sayfa tuttuğunu ve hepsini elde etmenin imkânsız olduğunu belirterek bunların Zerdüşť rahipleriyle o dinin ileri gelen temsilcilerinde bulunduğunu söyler. İbn Kuteybe *Uyûn-ü'l-aḥbâr*'ında İslâm öncesi İran hıkimiyatı ve Sâsânîler devrinin çeşitli yönlerini anlatmak için âyinnâmeden alıntılar yapar. Câhiz *Kitâbü't-Tâc fî aḥlâkı'l-mülûk* adlı eserinde, Bîrûnî de *Kitâbü'l-Cevâhir*'inde İran mitolojisiyle ilgili olarak âyinnâmeden bahsederler.

Âyinnâmenin muhtasar bir Arapça tercümesi, sadece I. Erdeşir'e ait olduğu iddia edilen vecizeleri ihtiva eder. Bu vecizeler ise asaletin kuralları ile gereklerini ele almakta ve Sâsânî sosyal hayatını aksettirmektedir. Âyin kelimesi daha sonraki asırlarda birçok Farsça eserin adı olmuştur. Bu tür kitapların konusu genellikle kanun, töre ve merasimlerle ilgilidir. Bunlar arasında Ekber Şah'ın veziri Ebü'l-Fazl el-Allâmî'nin *Ekbernâme*'sinin *Âyîn-i Ekberî* adını taşıyan ve hükümdarın koyduğu kanun ve nizamlarla o devre ait istatistikî bilgileri ihtiva eden III. cildi çok meşhurdur.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kuteybe, *Uyûn-ü'l-aḥbâr* (nşr. Müfid Muhammed Kumejha), Beyrut 1406/1986, I, 8, 62; III, 221, 278; IV, 59; Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 107; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 132, 364; Zebîhullah Safâ, *Ḥamâse Serâyî der İran*, Tahrân 1333 hş./1954, s. 56-57; *CHIr.*, III/1, s. 363-364, 393; S. H. Takizâde, *Hezâre-i Firdevsî*, Tahrân 1362 hş., s. 43; F. Gabrieli, "Â³în", *EJ²* (İng.), I, 306-307; A. Tafazzolî, "Â³în-nâma", *Elr.*, I, 692.

ORHAN BİLGİN

ÂYİSE

(آييسه)

Âdetten kesilme (menopoz)
yaşına ulaşan kadın için
kullanılan bir terim.

Sözlük anlamı "ümidini kesmiş kadın" demektir. Belli bir yaşa ulaşan kadınların âdet görmesinden (hayız) ümit kesildiği için bu durumdaki kadınlara dinî-hukukî bir terim olarak âyis veya âyise denmektedir.

Âyisenin durumu bilhassa boşanma iddeti bakımından özellik arz etmektedir. Bu vaziyetteki kadın boşandığında üç ay iddet bekler (bk. et-Talâk 65/4). Kocasının ölümü üzerine bekleyeceği iddette ise âdet gören kadınla âyise arasında fark bulunmamaktadır. Her ikisi de -hamilelik yoksa- dört ay on gün iddet bekler.

Kadının hangi yaştan itibaren âyise kabul edilebileceği konusunda Kitap ve Sünnet'te açık bir hüküm mevcut değildir. Esasen âdetten kesilme yaşı bünye, iklim, ırk ve sosyal duruma göre farklılık göstermektedir. İslâm hukukçuları bölgelerinde ve yaşadıkları zamanlarda edindikleri tecrübelerin ışığında âyiseliğin (iyâs) başlangıç yaşı konusunda elli ile yetmiş yaşları arasında değişen muhtelif görüşler ileri sürmüşlerdir. Çoğunluğun kanaati elli elli beş yaşları üzerinde toplanmaktadır. İmam Şâfiî, âyiseliğin tesbitinde belli bir yaş yerine akra-ba kadınların durumunu dikkate alma esasını benimsemektedir.

Âyiselik çağına ulaşan kadın fiilen de âdetten kesilmişse artık âyise hükmündedir. Bu yaşa ulaşmadan âdetten kesilen kadın âyise kabul edilmez. Bu durumdaki kadın boşanma iddeti konusunda âyiseden farklı hükme tâbidir. Aynı şekilde âyise yaşına ulaştığı halde âdet görmeye devam eden kadın da âyise sayılmaz.

Âyise, ay hesabına göre iddet beklerken âdet görürse, Hanefî ve Şâfiîler'e göre bu âdeti dikkate alınarak yeniden iddet beklemek zorundadır. Hanbelîler'e göre ise ay olarak başladığı iddeti tamamlar. Buna karşılık âdetle göre iddet bekleyen kadın bir veya iki âdet gördükten sonra âdetten kesildiğinde, âyise çağına gelmişse yeniden üç ay iddet bekler; gelmemişse hüküm bakımından âyise yaşına gelmeden âdetten kesilen kadın gibidir (bk. İDDET).